

farm program and the orientation of the party to the middle peasantry. The discussions of the Ukrainian Bolsheviks at the I-II Congresses of the CP(b)U on the peasant movement in 1918 were also analysed. The formation of the party continued against the background of two major peasant revolts – Kyiv and Chernihiv. Despite the political and ideological differences, the Ukrainian communists recognized only the economic causes of the peasant revolts of 1918 and ignored the national aspects of the peasant struggle. It was found that A. Bubnov was an adherent of the Leninist concept of the peasant revolution. The author came to the conclusion that the Russian and Ukrainian Bolsheviks did not have a unifying vision of the peasant revolution in 1917 – in the beginning of 1919. In particular, there was no practical program of action for the peasantry. The defeat of the Chernihiv revolt of 1918 can be regarded as evidence of the failure of the Leninist concept of the peasant revolution.

Key words: *Bolsheviks, peasant revolution, Ukrainian peasantry, revolts, Russian Social Democratic Labor Party of Bolsheviks (RSDLP(b)), Russian Communist party of Bolsheviks (RCP(b)), Communist party of Bolsheviks of Ukraine (CP(b)U).*

Отримано: 05.07.19

DOI 10.32626/2309-2254.2019-29.232-243

УДК 001(477)Огієнко:811.161.2:378.4(477.43-21)«1918/1920»

Олександр Завальнюк

ІВАН ОГІЄНКО І УПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УСІ СФЕРИ ДІЯЛЬНОСТІ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (1918-1920 рр.)

Завальнюк Олександр. Іван Огієнко і упродження української мови в усі сфери діяльності Кам'янець-Подільського університету (1918-1920 рр.). Досліджується питання про реалізацію під керівництвом Івана Огієнка проекту із запровадження української мови у всі сфери діяльності Кам'янець-Подільського державного українського університету в контексті творення нової системи вищої школи. Розглядається норма закону про введення україномовного викладання навчальних дисциплін (з деякими винятками), дію нормативних актів щодо розширення сфери функціонування української мови, підвищення вимогливості до володіння нею, постійне використання у роботі керівних органів вишу, факультетів, професорсько-викладацької корпорації та ін., а також в житті багатонаціонального студентства. Показано, як втілювався задум Івана Огієнка щодо дистанційного спілкування вишу з різними діячами, органами місцевого самоврядування літературною українською мовою, як з'явилися студентські документи і матеріали нового зразка, як майбутні фахівці вивчали державну мову на всіх спеціальностях, пролітстровано, як ректор особистим прикладом утверджував рідну мову у своєму лекційному курсі, домігся україномовного викладання на усіх факультетах. З'ясовується роль найбільш активної частини професури і доцентури у підготовці і виданні україномовної навчальної літератури, наукових праць і різних перекладів, у пропаганді українського слова в місцевій періодиці, у лекційно-пропагандистській, просвітницькій роботі. Звернено увагу на видання власних україномовних друкованих органів.

Ключові слова: *Іван Огієнко, Кам'янець-Подільський державний український університет, українська мова, друкована продукція, навчання, наукова діяльність, преса, просвітництво, діловодство.*

Завальнюк Александр. Иван Огиенко и внедрение украинского языка во все сферы деятельности Каменец-Подольского университета (1918-1920 гг.). Исследуется вопрос о реализации под руководством Ивана Огиенко проекта по внедрению украинского языка в все сферы деятельности Каменец-Подольского государственного украинского университета в контексте создания новой системы высшего образования. Рассматривается норма закона о введении преподавания учебных дисциплин на украинском языке (с некоторым исключением), действие нормативных актов по расширению сферы функционирования украинского языка, повышению требований к его знанию, постоянное использование в работе руководящих органов вуза, факультетов, профессорско-преподавательской корпорации и др., а также в жизни многонационального студенчества. Показано, как воплотился замысел Ивана Огиенко по дистанционному общению университета с разными деятелями, органами местного самоуправления на литературном украинском языке, как создали студенческие документы и материалы нового образца, как будущие специалисты изучали «мову» на всех специальностях, проиллюстрировано, как ректор личным примером пользовался родным языком в своем лекционном курсе, добился украиноязычного преподавания на всех факультетах. Выясняется роль наиболее активной части профессуры и доцентуры в подготовке и издании украиноязычной учебной литературы, научных трудов и различных переводов, в пропаганде украинского слова в местной периодике, в лекционно-пропагандистской, просветительной работе. Обращено внимание на издание собственных украиноязычных печатных органов.

Ключевые слова: Иван Огиенко, Каменец-Подольский государственный украинский университет, украинский язык, печатная продукция, учеба, научная деятельность, пресса, просветительство, деловодство.

Чимало регіональних вищих шкіл сучасної України, попри встановлену чинним законом чітку вимогу проводити навчальний процес державною мовою, в силу різних обставин дозволяють собі практикувати змішане українсько-російське викладання, виконання інших видів роботи з підготовки висококваліфікованих спеціалістів, чим, з одного боку, порушують зазначену юридичну норму, а з іншого, перешкоджають розширенню сфери функціонування мови найбільшої європейської країни, що можна кваліфікувати як умисні дії проти української державності.

Історія національної вищої освіти має приклади того, як у складний революційний час, пов'язаний з утвердженням молодію української державності в 1917-1920 рр., влада і керівництво вишів докладали великих зусиль, зокрема, для створення україномовних державних університетів, які були б надійними осередками української мови, опорою в поширенні і утвердженні культури молоді державної нації в тогочасному суспільстві, виховували б українських патріотів, здатних як до різноманітної професійної праці в галузі освіти, права, агрономії, богослов'я, так і до вірного служіння своїй державі, готовими допомогти у вирішенні завдань щодо подолання неписьменності, підвищення освітньо-культурного рівня дорослого населення тощо.

У цьому контексті важливе значення має унікальний досвід роботи ректора Івана Огієнка з упровадження української мови у всі сфери життя, заснованого у 1918 р. у Кам'янці-Подільському, державного українського університету. Він не втратив своєї актуальності і в XXI ст., оскільки в російськомовних регіонах нашої країни питання дотримання законодавчої норми

щодо використання державної мови у навчальному процесі вишів повністю не розв'язане.

Сучасні українські дослідники, вивчаючи багатогранну діяльність Івана Огієнка у національному відродженні 1917-1920 рр., наголошували на заслугах цього керівника і вченого у заснуванні та функціонуванні державного університету в Кам'янці-Подільському як цілком українського, національного за своїм характером і сутністю. У цьому контексті заслуговують на увагу праці А. Копилова¹, О. Колпакової², І. Тюрменко³, В. Ляхоцького⁴, М. Тимошика⁵, О. Завальнюка⁶, С. Копилова⁷, В. Адамського⁸ та ін. Утім досвід запровадження та поступового розширення сфери функціонування української мови у життєдіяльності цього вишу поки що цілісно не з'ясовано. В деяких навчальних виданнях, що стосуються підготовки педагогічних кадрів в Україні, зокрема у 1917-1920 рр., про Кам'янець-Подільський державний український університет (К-ПДУУ), який готував педагогів для гімназій, а також про діяльність при ньому курсів з підготовки учителів для вищих початкових шкіл, просто забуто⁹. На сьогодні дослідники поки що не з'ясували, як саме у тотально зрусіфікованому за більш як 12 десятиліть губернському центрі Поділля вдалося за дуже короткий час «виростити» університет, неперевершений на той час осередок уживання української мови у різних сферах свого внутрішнього життя і активної пропаганди її у міській громаді.

Мета статті полягає в тому, щоб розкрити зусилля Івана Огієнка із запровадження мови титульної нації української держави у всі сфери функціонування Кам'янець-Подільського державного українського університету (управління, кадри, навчальний процес, навчально-методичне забезпечення, наукове життя, видавнича робота, публіцистика, масова лекційна діяльність, громадські організації вишу) у 1918-1920 рр. в контексті творення національної університетської освіти – важливої складової українського державного простору.

Ще в імперську добу І. Огієнко поступово формувався як український патріот, знавець і прихильник рідної мови, принциповий і наполегливий молодий діяч, здатний на рішучі кроки в ім'я національного відродження. Він співпрацював з україномовною пресою, робив дописи про важливі суспільно значимі події, що відбувалися у різних населених пунктах Київщини, друкував свою поезію і був переконаний, що «мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – душа кожної національності, її святощі, її скарб»¹⁰.

Викладаючи кілька мовознавчих дисциплін в університеті св. Володимира у 1915-1916 рр., молодий приват-доцент кафедри російської мови і словесності І. Огієнко мріяв про той час, коли до навчального плану історико-філологічного факультету цього вишу будуть введені предмети українознавства, що викладатимуться українською мовою. Зрештою, після падіння самодержавства він у квітні 1917 р., реагуючи на відозву Української Центральної Ради, у якій зазначалося про «заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих...», таки спробував прочитати одну із своїх лекцій з історії східнослов'янського наголосу мовою українців, утім цей приклад не був схвалений керівництвом

закладу, яке побоювалося негативної реакції нової петроградської влади¹¹. Студенти сприйняли новацію загалом схвально. Тим самим (подібний крок зробив і професор І. Шаровольський) було доведено, що українська мова дозріла до того, щоб бути мовою викладання. З цим не погоджувалася більша частина російської професури, яка працювала в цьому виші, і влітку консолідовано заявила свій протест, зокрема, проти спроб зробити українську мову державною і відкрити для неї двері у навчальні заклади¹².

Користуючись сприятливою нагодою для українізації масової школи, І. Огієнко взявся за популяризацію української мови в суспільстві, підготував і видрукував низку посібників з граматики і методики її вивчення, запропонував Українській Центральній Раді добиватися заснування в існуючих університетах чотирьох кафедр українознавства, зокрема і української мови¹³. Утім цей задум натикнувся на низку перешкод.

Тим часом, у жовтні 1917 р. у Києві відкрився перший в історії молодій нації народний український університет. На історико-філологічному факультеті І. Огієнко працював секретарем, а також лектором таких дисциплін, як історія української мови і українська культура. На його лекції приходили студенти й з інших київських вишів, де подібні предмети не вивчалися.

Навесні 1918 р. І. Огієнко прилучився до реалізації проекту щодо заснування університету у Кам'янець-Подільському. Уперше побувавши тут на початку квітня, він, зокрема, виступив перед міською громадськістю з україномовною лекцією про українську культуру, за що отримав велику вдячність місцевої «Просвіти». У травні його обрали в.о. ректора цього вишу, хоча ще не було прийнято ні відповідного юридичного акту, ні створено матеріально-технічної бази для навчальної роботи, ні сформовано професорсько-викладацьку корпорацію і студентський контингент. Як член міністерської тимчасової комісії із вищих шкіл і наукових інституцій (очолював академік В. Вернадський) з правом дорадчого голосу, молодий керівник працював надзвичайно активно для реалізації проекту, ініційованого подільською інтелігенцією і підтриманого на державному рівні. У складі комісії він обстоював український статус майбутнього вишу, який, на його думку, мав не тільки забезпечити підготовку національних кадрів для різних галузей життя країни, а й бути твердинею щодо поширення в регіоні української мови та культури¹⁴.

Вироблений комісією законопроект «Про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету» (підготовлений як російськомовний, потім його переклали українською), пройшовши необхідні бюрократичні сходинки, був прийнятий зі змінами Радою Міністрів Української Держави і затверджений 17 серпня 1918 р. Гетьманом Павлом Скоропадським. Щодо викладання навчальних курсів, то у ньому мітилася норма прямої дії: «Викладовою мовою ... є мова українська, але по проханню факультетів, з дозволу міністра народної освіти, в окремих випадках можливо читання лекцій і російською мовою»¹⁵. Іншими словами, на початку роботи допускався регламентований утравквістичний підхід у навчанні, оскільки в Україні далеко не всі науковці могли вільно викладати українською мовою. Над вирішенням цього питання у К-ПДУУ І. Огієнко працював упродовж усієї керівної роботи. Щодо

ужитку української мови у інших сферах університетського життя, то відповідних норм закон не мав.

Виступаючи 22 жовтня 1918 р. перед великою поважною аудиторією, яка прибула на свято відкриття університету, ректор твердо наголосив: «Наш університет український по духові й устроєві, а наша мета: науковий досвід і виховання молоді. Університет виховуватиме українську інтелігенцію, ... буде вселяти любов до інших народів»¹⁶. Утім над цією, можна сказати, програмою треба було багато і багато працювати..

Пристаючи до створення робочих органів і управлінських структур вишу, ректор намагався підшукати підготовлені кадри, але обов'язково з навичками практичного володіння українською мовою. Знаючи певних діячів по роботі переважно у Києві, він запрошував їх на різні посади у бібліотеку, правління університету, канцелярію студентських справ, бухгалтерію, медичну службу тощо (І. Сливка, Д. Коломійцев, М. Грінченко, Н. Величко, Ю. Гудзій та ін.)¹⁷. Ця робота продовжувалася і при формуванні складу канцелярій факультетів (сюди діловодами і секретарями приймали переважно місцевих). Певний час не було призначено декана історико-філологічного факультету, тож ці обов'язки виконував сам І. Огієнко. На посаду декана фізико-математичного факультету міністр М. Василенко призначив російськомовного професора П. Бучинського (згодом він таки вивчив українську мову і успішно послуговувався нею як у управлінській роботі, так і у викладацькій).

Єдиною мовою, якою послуговувалися керівні органи (правління університету, рада професорів, факультетські зібрання і канцелярії) була українська, про що засвідчує їхнє діловодство, друкована продукція. Нами не виявлено жодного наказу ректора, ухваленого рішення ради професорів, яке б вимагало від усіх структур вишу, членів трудового колективу послуговуватися українською. Утім сама постать І. Огієнка, його підкреслена українськість, постійне вживання ним української у керівній роботі і неофіційному спілкуванні були достатньою підставою, щоб взяти цю комунікативну модель за еталон. Ще до відкриття вишу ректор від імені комісії із збудування університету, яку сам і очолював, розробив звернення до різних осіб і меценатів з проханням допомогти коштами на потребу університету і стипендії студентам, запрошення до офіційних осіб і громадських діячів взяти участь у святі відкриття вишу, виробив програму святкових заходів із відкриття К-ПДУУ. Усі ці офіційні матеріали, виконані добrotною українською мовою, були надруковані у друкарні а потім розіслані за різними адресами¹⁸. Готуючи університет до навчальної праці, І. Огієнко розробив кілька важливих зразків україномовних документів («Лекційна книжка студента», бланки «Заяви студента про запис на вивчення курсів», «Вимоги читача на видачу літератури з бібліотеки К-ПДУУ» та ін.), які були надруковані великим накладом¹⁹.

При формуванні професорсько-викладацького складу на знання претендентами української мови зверталася першорядна увага. Працюючи у Київському народному українському університеті, І. Огієнко бачив, що значна кількість навчальних дисциплін викладалася російською, оскільки відомі науковими здобутками професіонали-українці, які мали чималий досвід викла-

дання у російських вишах, достатньо не володіли рідною мовою. Характерно, що приймаючи рішення про зарахування у штат К-ПДУУ нових професорів і доцентів, І. Огієнко, як міністр освіти, у січні 1919 р. офіційно не вимагав підтвердження від заявників щодо вільного володіння мовою держави. Про це вони не зазначали у своїх проханнях на ім'я міністра, виконаних якісною українською. Прийнятий на роботу за міністра освіти М. Василенка 70-річний професор, відомий фахівець з грецької словесності, композитор, чех за національністю Вацлав Петр розмовною українською так і не оволодів, хоча на письмі послуговувався нею добре, як й всі науково-педагогічні працівники вишу²⁰. Усі інші (ординарні і екстраординарні професори, приват-доценти, лектори, старші асистенти і асистенти, яких на весну 1920 р. нараховувалося 60 осіб) добре послуговувалися українською мовою у повсякденній праці. Щоправда, не всі вони (це стосується кількох вихідців зі Східної Галичини) дотримувалися української орфографії, затвердженої Міністерством освіти (до її вироблення був причетний філолог І. Огієнко).

19-31 жовтня до університету були зараховані 296 дійсних студентів і вільних слухачів різних національностей²¹. 1 листопада з ініціативи ректора розпочалися уперше в практиці національної вищої школи вступні україномовні лекції науково-педагогічних працівників. Першим дебютував І. Огієнко (тема лекції не зафіксована), в присутності «запрошеного місцевого громадянства»²². Мемуарне джерело повідомляє, що аудиторія, розрахована на 200 осіб, де І. Огієнко читав взагалі першу в історії вишу лекцію «ломилась від слухачів-студентів і приватних осіб та професорського складу університету. ... В гарній промові, з якою ректор звернувся до студентів, і заохочував їх до наукових студій у всіх ділянках українознавства та інших галузів на добро української культури та українського народу. Ця перша лекція була справжнім тріумфом того єднання професури і студентства в однім гучнім голосі першого викладу в мурах університету. Спостерігаючи те захоплення студентства, те підняття, той настрій, я [приват-доцент Л.Т. Білецький. – О.З.] був глибоко переконаний, що університетська наука в рідній мові, без російських традицій в минулому, без тієї боротьби між реакційною професурою, цією бюрократією офіційної науки, і прогресивним, ідеалістично настроєним студентством, витворив нову традицію, цілком відмінну від тієї, якою хоріла університетська робота в російських університетах. [...] Другу годину свого викладу проф. Огієнко присвятив уже своїй черговій дисципліні по розкладу»²³.

Серед студентів значний відсоток представляли неукраїнські етнічні групи, єврейська, польська, російська та інша молодь (станом на 1 липня 1920 р. серед пітори тисячі студентського контингенту питома вага, зокрема, євреїв становили 15,06%, поляків – 2,49%, росіян – 2,28%, всі не українці разом набирали 20,7%²⁴), які, як правило, української мови не знали. Щоб забезпечити їх участь в україномовному навчальному процесі, І. Огієнко ще до початку навчального року запропонував увести до навчальних планів спеціальностей на трьох факультетах (фізико-математичному, історико-філологічному і богословському), а з осені 1919 р. ще й на сільськогосподарському і правничому, такий обов'язковий предмет як історія української мови, яку сам і ви-

кладав. Для полегшення у вивченні цієї дисципліни, особливо тим, хто зовсім не знав української мови, екстраординарний професор І. Огієнко оперативно підготував перший том лекційного курсу з історія української мови²⁵, який виходив частинами, наприклад, перший авторський аркуш (включав в себе три лекції) вийшов з друку в середині грудня 1918 р. і відразу почав реалізовуватися за помірну плату серед студентства²⁶. Професор привертав увагу освітян і студентів до інших видань зі своєї дисципліни. Трохи раніше він опублікував «Граматику Української мови» О. Павловського, яка вийшла у Києві до 100-річчя з часу першого видання цієї праці. Рецензент В. Степовий наголошував, що зазначене видання прислужиться справі культурно-національного руху і пробудженню національної свідомості²⁷.

Студентам подобалися виклади І. Огієнка. Один із них згодом писав: «особливо ж імпонували нам лекції самого ректора університету ... з української мови. Під його науковою аналізою та цікавою манерою викладів наша мова, така собі звичайна та часами навіть банальна, оживала і, на превелике для нас диво, виростала в поважний об'єкт наукового дослідження та аналіз поряд інших братніх (і не дуже братніх) мов слов'янських народів. Цікава порівняна метода розгляду мов, посилення на стародавні санскритські джерела, широке використання етнічних відмінностей, все нам імпонувало і сповняло гордість за той скарб, що маємо та нічого про нього не знали. Гарячими оплесками винагороджувала аудиторія кожного разу цього улюбленого професора. У захопленні та піднесеному настрої розходилися ми з такої лекції, якось ніби по-іншому вже вимовляючи, вслухаючись та милуючись нашим звичайнісіньким буденним словом. Чарівною музикою звучали нам такі ординарні слова, як «будь ласка», «дякую», «дякую красно», «прошу вибачення», «моє поважання»...»²⁸. Розміщуючи свої матеріали на інформаційній дошці університету, вони подавали їх лише українською. Контроль за цим здійснював ректор М. Хведорів²⁹.

Щоправда, не вся студентська молодь з пошаною ставилася до українського університету, його порядків, потреби вивчення державної мови. Траплялися і прикрі випадки. Так, студент-росіянин Володимир Таранухін заявив ректору, що він не має наміру продовжувати навчання в К-ПДУУ, а тому забирає свої документи, щоб поступити у Харківський університет, який вважав «справжнім», адже «лекції там читають російською, а не українською...»³⁰. Проте подібних демаршів більше не траплялося.

Слабке усвідомлення лекційного матеріалу і недостатня підготовка до практичних занять частиною студентів, які мали послуговуватися державною мовою, окреслили потребу додаткових заходів щодо оволодіння нею. І. Огієнко, який періодично навідувався до університету з Вінниці і непогано знав стан навчальних справ, 5 лютого 1919 р. наказав, щоб «всі іспити в українських державних університетах провадилися українською мовою», мотивуючи це тим, що ці виші «повинні бути суто українськими не лише по назві, а також і по всіх моментах свого життя»³¹. Щоб абітурієнти були готові до сприймання навчального матеріалу державною мовою, міністр підписав нові умови вступу до університетів на 1919 р., якими передбачалося складання вступно-

го іспиту з української мови, за програмою, яку мали розробити ради професорів³². Цей наказ виконувався, хоча часто робилися винятки для тих, хто або не знав державної мови на задовільному рівні і обіцяв через якийсь час усунути упущення в підготовці, або ж для молоді, яку зараховували на навчання упродовж семестрів. Приват-доцент М. Плевако, якому було доручено працювати з такою групою умовно зарахованих дійсних студентів і вільних слухачів, у лютому 1920 р. зазначав, що упродовж трьох тижнів, які були відведені для складання іспиту, до екзаменатора прибули усього 18 осіб, хоча їх мало бути набагато більше³³. Основна причина ігнорування іспиту полягала в незавершеній підготовці до нього, яку самі «боржники» організовували при допомозі репетиторів-студентів. Попри це, запровадження вступного іспиту з української мови значно поліпшив готовність аудиторії першокурсників до сприймання україномовних лекцій.

Для ширшого використання державної мови у навчальному процесі, який забезпечувався переважно російською навчальною літературою, рада професорів підтримала пропозицію ректора щодо творення якісно нових підручників і посібників. Переважно це були опубліковані лекційні курси професорів і приват-доцентів. Загалом у 1919-1920 рр. їх було видано 26. Крім того, посібниками служили опубліковані певним накладом різними структурами (земство, видавничі кооперативи, університет) 12 брошур університетських авторів з історії Поділля та України, української літератури, філософії і астрономії. Було перекладено і видано українською підручники «Язикознавство» німецького вченого Є. Санфельда і «Вступ до вивчення літератури» київського професора В. Перетця³⁴. Підготовлених рукописів навчальної літератури було значно більше, утім на їх друк бракувало коштів. Утім і невелика кількість україномовної навчальної літератури добре посприяла студентам у засвоєнні навчальних програм, кращому оволодінні державною мовою, яка мала відкрити їх шлях у професійне майбутнє.

Українською послуговувалися університетські науковці, які об'єдналися у наукове товариство наприкінці 1919 р. Виступи під час засідань секцій – історико-філологічної і точних наук – відбувалися цією мовою, як і письмове рецензування наукових доповідей. Для друку праць заснували «Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету». Утім із запланованих 8 томів вийшли у світ лише два: т.5, у якому вмістили переклад університетськими вченими з давньогрецької «Діянй Святих Апостолів» для вжитку у церковно-релігійному житті, і т.2, де на 109 стор. вмістили 9 праць з історії України, подільського регіону, української літератури, географії, фізики і астрономії³⁵.

Набагато ширше науковці були представлені у публіцистиці. Місцева українська преса охоче опублікувала 70 матеріалів університетських авторів, присвячених різним питанням життя університету, стану освіти, науки і культури, боротьби за УАЩ, з шевченкознавства, творчості діячів освіти, науки, літератури, музики, театру, церкви тощо³⁶. Ці україномовні матеріали, які представляли авторське бачення різних сторін життя українства і були націлені на виховання поваги до нього, його культури, утвердження національної

свідомості, масово використовували у міській українській громаді, а також в університетській спільноті, привчали читачів до культури українського друкованого слова.

Також практикувалися усні публічні виступи професури (перед вів І. Огієнко) під час різних політичних, наукових, культурно-мистецьких і церковних заходів, спеціальних курсів, лекторій, доступно роз'яснюючи аудиторії важливі питання минулого і сьогодення, різних наукових аспектів. Останнє найбільше мало місце в роботі місцевого народного українського університету, де сумісниками працювали вчені з держуніверситету. Молодь, яка не мала середньої освіти, із захоплення слухала лекції українською мовою з різних навчальних предметів, брала приклад з науковців³⁷.

Окремі працівники вишу займалися літературною творчістю, готували до виходу в світ і друкували свої поетичні та прозаїчні українські твори. Вони показували приклад обдарованим студентам, які охоче наслідували своїх наставників і опублікували у трьох числах молодіжного журналу «Нова думка», який виходив в університеті, а також в інших періодичних виданнях («Наш шлях», «Трудова громада» «Село», «Український козак» та ін.) понад 40 віршів, оповідань, п'єс, а також творів, перекладених з французької³⁸. Творча молодь продемонструвала високий рівень володіння українською літературною мовою. Професійний осередок навчально-допоміжних працівників і управлінців середньої ланки видавав свій інформаційний місячник «Наше життя».

У громадському житті студенти-українці послуговувалися рідною мовою в ході громадської діяльності. На усіх зборах їхніх масових організацій (Українська студентська громада. Рада старост, Рада студентських представників тощо) вживалася виключно українська. Нею послуговувалися в перервах між заняттями. Студенти-неукраїнці у спілкуванні зі студентською більшістю, як правило, переходили на державну мову. Вона звучала на засіданнях наукових гуртків, різних університетських заходах, у т.ч. і розважальних.

Отже, у 1918-1920 рр. українська мова стала об'єднуючим чинником професури і студентства Кам'янець-Подільського державного українського університету. Велику роль в її упровадженні у всіх сферах життя закладу відіграв ректор / міністр Іван Огієнко. Усьому світу було продемонстровано, що, попри різні критичні випадки недругів, недооцінена мова колись пригнобленої нації, завдяки відповідній державній політиці, великим зусиллям національно-свідомої інтелігенції, подвижництва її найбільш активних діячів, може стати державною, літературною, повноцінно увійти в університетські аудиторії, стати інструментом читання лекційних курсів і виконання наукових праць, наповнення інформаційного простору країни і її регіонів, цивілізованого спілкування людей різних національностей. У цьому полягає, зокрема, історичний досвід молодого університету у Кам'янці-Подільському.

На перспективу варто з'ясувати, як упроваджувалася українська мова в діяльності інших вищих шкіл революційної доби, у чому полягали особливості цього процесу залежно від їх регіонального розміщення, політичної ситуації, професорсько-викладацького складу, студентського контингенту тощо.

Примітки:

¹ Копилов А. Професор І.І. Огієнко – ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету // Тези доп. наук.-теор. конф. «Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка в контексті українського національного відродження». Кам'янець-Подільський, 1992. С. 3-7; Копилов А.О., Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917-1921 рр.) // Укр. іст. журн. 1999. № 4. С. 41-50, № 5. С. 26-36.

² Колпакова О.В. Кам'янець-Подільський український університет (1918-1921) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: зб. статей / Ін-т іст. Укр. НАН України., Київ: 1994. Вип. 3. С. 20-24.

³ Тюрменко І.І. І. Огієнко – митрополит Іларіон // Укр. іст. журн. 1995. № 2. С. 79-90; Ї ж. Державницька діяльність Івана Огієнка (митрополита Іларіона): монографія. Київ, 1998. 282 с.; Ї ж. Життя, віддане народові: Іван Огієнко (митрополит Іларіон) // Історія України. Київ, 1999. № 16. С. 6-7; № 17. С. 4-5; Ї ж. Огієнко Іван Іванович (митрополит Іларіон) – державний та релігійний діяч // Діячі науки і культури України: нариси життя та діяльності / за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. Київ: Книга-XXI, 2007. С. 302-304 та ін.

⁴ Ляхоцький В. Діяльність І.І. Огієнка по формуванню національних університетів // Студії з архівної справи та документознавства. Київ, 199. Т. 5. С. 157-163 та ін.

⁵ Тимошик М. Голгофа Івана Огієнка. Українознавчі проблеми в державотворчій, науковій, редакторській та видавничій діяльності: монографія. Київ: Заповіт, 1997. 231 с.; Йою ж. «Лишуть навіки з чужиною...»: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. Вінніпег: Укр. Правосл. Собор Св. Покр.; Київ: Наша культура і наука, 2000. 548 с.: іл. та ін.

⁶ Завальнюк О.М. Іван Огієнко – творець національної освіти в Україні, фундатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: наук. зб. Серія іст. та філол. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділь. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2008. Вип. V. С. 297-321; Йою ж. Іван Огієнко – організатор і керівник Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіон, 2012. Т. 19: 130-річчю від дня народ. Івана Огієнка присвячується. С. 3-31 та ін.

⁷ Копилов С. Учені-історики Кам'янець-Подільського державного українського університету в період національно-демократичної революції (1918-1921 рр.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Іст. науки. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2018. Т. 28: До 100-річчя від заснування Кам'янець-Поділ. нац. у-ту імені Івана Огієнка. С. 43-54; Копилов С.А., Завальнюк О.М. Організаторська, управлінська, науково-педагогічна і громадська діяльність Івана Огієнка на посаді ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.) // Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.): Документи. Матеріали, Світлина. Хроніка діяльності / уклад. і автори статті С.А. Копилов і О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. С. 9-45; Їх же. Кам'янець-Подільський університет у національному відродженні України 1918-1920 рр. // Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921) у док. і матеріалах / уклад. й автори статті С.А. Копилов, О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. С. 10-31 та ін.

⁸ Адамський В.Р. Кам'янець-Подільський державний український університет і національно-мовні проблеми // Зб. наук. праць за матеріалами наук.-теорет. конф. «Проблеми та перспективи розвитку світових мов в умовах культурної глобалізації». Хмельницький: Вид-во Хмельницького ін-ту МАУП, 2010. С. 8-14 та ін.

⁹ Коротеева-Камінська В.О. Викладання української мови та українознавства у вищих навчальних закладах (історичний аспект): навч. посіб. Київ: Професіонал, 2006. 304 с.

¹⁰ Огієнко І. Рідна мова в українській школі. Київ, 1917. С. 19-20.

¹¹ Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура: науково-літературний місячник. Варшава, 1935. Кн. 7. С. 451.

¹² Университетские известия. Университет св. Владимира. 1917. № 11-12. С. 6-7.

¹³ ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 10, арк. 51.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 1, спр. 339, арк. 24зв.

¹⁵ Українська Держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах / упоряд. Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ: Темпора, 2015. Т. 2. С. 240.

¹⁶ Відродження: щодення безпартійна демократична газета. Київ, 24 (11) жовтня. Ч. 167. С. 3.

¹⁷ Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура. 1935. Кн. 8. С. 512.

¹⁸ Держархів Хмельницької обл., ф.Р-582, оп. 2., спр. 775, арк. 22-25; оп. 3, спр. 5, арк. 1; спр.11, арк. 2-3.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл., ф.Р-582, оп. 2, спр. 262, арк. 1; спр. 1287, арк. 1-4.

²⁰ Держархів Хмельницької обл., ф.Р-582, оп. 1, спр. 93, арк. 2; спр.183, арк.10.

²¹ Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлина. Хроніка діяльності. С. 255, 262, 263.

²² Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва // Наша культура. 1937. Кн. 8. С. 522.

²³ Білецький Л.Т. Мої спомини (1917-1926 рр.): підгот. тексту, вст. стаття та імен. покажч. В.Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2013. С. 144-145.

²⁴ Державний архів Хмельницької обл., ф.Р-302, оп.1, спр.5, арк.2.

²⁵ Огієнко І. Історія української мови. Кам'янець на Поділлі: Студент. видав. комітет Кам'янець-Поділ. держ. ун-ту, 1919. Т.1: вступ до історії української мови: лекції, читані в 1918-1919 акад. році. 88 с.

²⁶ Лекції проф. Огієнка і Білецького // Освіта: двохижневий педагогічний журнал Подільської губернської народної управи. Кам'янець на Поділлі, 1918, 15 груд. С. 26-27.

²⁷ Степовий В. Проф. Іван Огієнко. Граматика Української мови О. Павловського 1918 року. Видавництво книгарні С. Череповського. Київ, 1918 рік, ціна 2 карбов.» // Освіта, 1918, 1 груд. № 2. С. 26-28.

²⁸ Гарба В. На розпутьях (до історії одного покоління). Нью-Йорк: УВАН, 1976. С. 258.

²⁹ Футурбільш. Про Кам'янецький Університет // Нова думка: літературно-науковий журнал. Орган студентства Кам'янець-Подільського державного українського університету. Кам'янець на Поділлі, 1920. Ч. III. С. 36.

³⁰ Некультурний вчинок // Освіта, 1918, 15 груд. № 3. С. 27.

³¹ Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у док. і матеріалах. С. 363.

³² Там само. С. 213-214.

³³ Там само. С. 387.

³⁴ Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. С. 281-284.

³⁵ Там само. С. 298-299.

³⁶ Там само. С. 396-397.

³⁷ Мельник Е.М. Кам'янець-Подільський український народний університет (листопад 1919 – початок 1921 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільський: Оіум, 2006. Т. 7. С. 28-35.

³⁸ Завальнюк О. Українські університети: лекційно-пропагандистський, літературно-публіцистичний і редакційно-видавничий аспекти (1917-1920 роки) // Студії зх. історії Української революції 1917-1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирого: зб. наук. праць / гол. ред. В.Ф. Верстюк. Київ: Ін-т іст. України НАН України, 2011. С. 262-263.

Zavalniuk Oleksandr. Ivan Ohiienko and Ukrainian language implementation in of Kamianets-Podilskiy university activity (1918-1920). *On the basis of archival and published sources, as well as works by modern Ukrainian researchers, the issue of successful implementation of the project on the Ukrainian language introduction into all spheres of Kamianets-Podilskiy State Ukrainian University activity in the context of creating a new higher education system in Ukraine as one of the important components of national revival under the guidance of Rector (Minister of Education) Ivan Ohiienko, is being considered. The paramount attention is paid to the elaboration and adoption of the law on the establishment of the university, including the introduction of the norms on the Ukrainian-language teaching of all disciplines, various normative acts concerning the expansion of the sphere of the Ukrainian language functioning, increasing the demand for the Ukrainian language proficiency in future specialists. The development of state language approval process in the daily work of the governing bodies of higher education institutions, faculties, the teaching corporation, teaching and support staff, library and management staff, as well as in the life of a multinational student contingent is considered as well. The article highlights peculiarities of the implementation of the idea by Ivan Ohiienko for remote university communication with various Ukrainian figures, local self-government bodies in literary Ukrainian language, preparation of necessary student documents, different materials in Ukrainian, studying the state language by would-be specialists at all majors in the university with the final exam assessment. The examples of how the rector demonstrated the Ukrainian mother tongue approval in the first introductory lecture, how he managed to organize teaching and practical written information in Ukrainian, are given. The role of the most active part of the professorship and the associate professors in the preparation and publication of Ukrainian-language educational literature, scientific works and various translations, the wide propaganda of the Ukrainian word on the pages of local periodicals, in the advocacy, educational work, communication in the city community is revealed. Particular attention is drawn to founding and publishing university's own Ukrainian-language literary, scientific and public-professional journals, which expanded the sphere of state language usage in the life of the University.*

Key words: Ivan Ohiienko, Kamianets-Podilskiy State Ukrainian University, Ukrainian language, printed products, teaching, scientific work, publishing, press, education, paperwork.

Отримано: 05.07.19